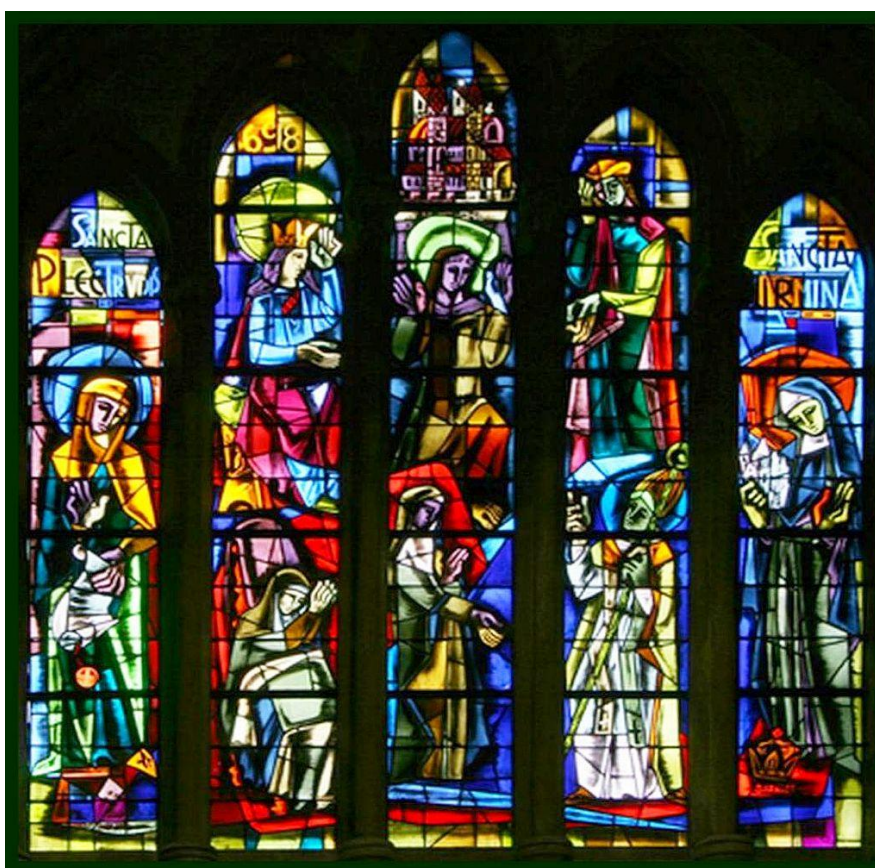

deurnese historische reeks
kleine serie 7

ton spamer

deurne - willibrord - echter nach 721-1795

een vrome vervalsing ontmaskerd

deurne 2017

deurninum - fonds voor cultuurhistorische publicaties
architectuur - historie - landschap - populatie - religie - toponymie

Afbeelding titelpagina: Jean Barillet, De schenking van grond in Echternach aan Willibrord door Irmina von Oeren in 698. Raam in de zijbeuk van de Willibrodusbasiliek in Echternach, 1952.

Eerder verschenen in de Deurnese Historische Reeks:

1. A.P.G. Spamer, Deurne en de Peel in Brons- en IJzertijd, ca. 2000 v.C.- ca. 450 n.C. Het Maas-Aa-gebied van Grave tot Roggel op grond van plaats- en waternamen. 32 pag. Deurne, 1998. (Uitverkocht)
2. A.P.G. Spamer, Toponiemen rond de Peel in de Brons- en IJzertijd, ca. 2000 v.C.- ca. 450 n.C. Bijna 700 plaatsen waternamen uit Noord-Brabant en Limburg met meer dan 2000 verwijzingen. 26 pag. Deurne, 1998. (Uitverkocht)
3. Pieter Koolen, ..die bedroefde plagen.. Deurne tijdens de Belgische Opstand 1830-1839. 78 pag. Deurne, 2002.
4. Ton Spamer, Vaste grond onder de voeten. Archeologische vondsten ca. 500 v.C. – ca. 1200 n.C. Deurne, 2004. 48 pag.
5. Ton Spamer, Waan of werkelijkheid. Willibrord en Bonifatius. Echternach, Deurne en Dokkum. 28 pag. Deurne, 2004.
6. Ton Spamer, Een heden zonder verleden heeft geen toekomst. Bescherming en revitalisatie van de restanten van het Deurnes verleden. (In voorber.)
7. Ton Spamer, Eessens Put en de Kaweise Loop. De noordgrens van de heerlijkheid Deurne. Een historisch/ geografische en toponymische studie. Deurne, 2009
8. Ton Spamer, Een karretje op den zandweg reed.... Deurnese toponiemen uit de periode 721-1900. Deurne, 2010. 484 pag.
9. Ton Spamer, Historisch-geografische atlas van Deurne, deel 1. (In voorber.)
10. Ton Spamer, Zuidoost-Brabants Glossarium. De achtergrond van de toponiemen vanuit de literatuur. Deurne, 2013.
11. Ton Spamer, Het begon in Vreekwijk - De ontwikkeling van Deurne 700-1300. Een historisch-geografische en toponymische studie. Deurne, 2014

In de Kleine Serie:

1. Ton Spamer, Veldheuvel te Deurne. Het goed Stakenborch - Ten Eijnde en de Derpse Hoeve. Een historisch/ geografische en toponymische studie. Deurne, 2010.
2. Ton Spamer, Mond < Man; Hel < Hel. Het Hellegat in Deurne en de oorsprong van de naam Helmond. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2010.
3. Ton Spamer, Leensel - de moeder van Liessel. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2012.
4. Ton Spamer - De Bottel in Deurne - een eeuwenoud terrein geeft zijn geheimen prijs. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2012
5. Ton Spamer - Van republiek naar koninkrijk. De revolutie in de bestuursinstellingen van de heerlijkheid en de gemeente Deurne tussen 1795 en 1815. Deurne, 2011.
6. Ton Spamer - De verboden Maria van Deurne. Een kunst- en cultuurhistorische studie. Deurne, 2017.

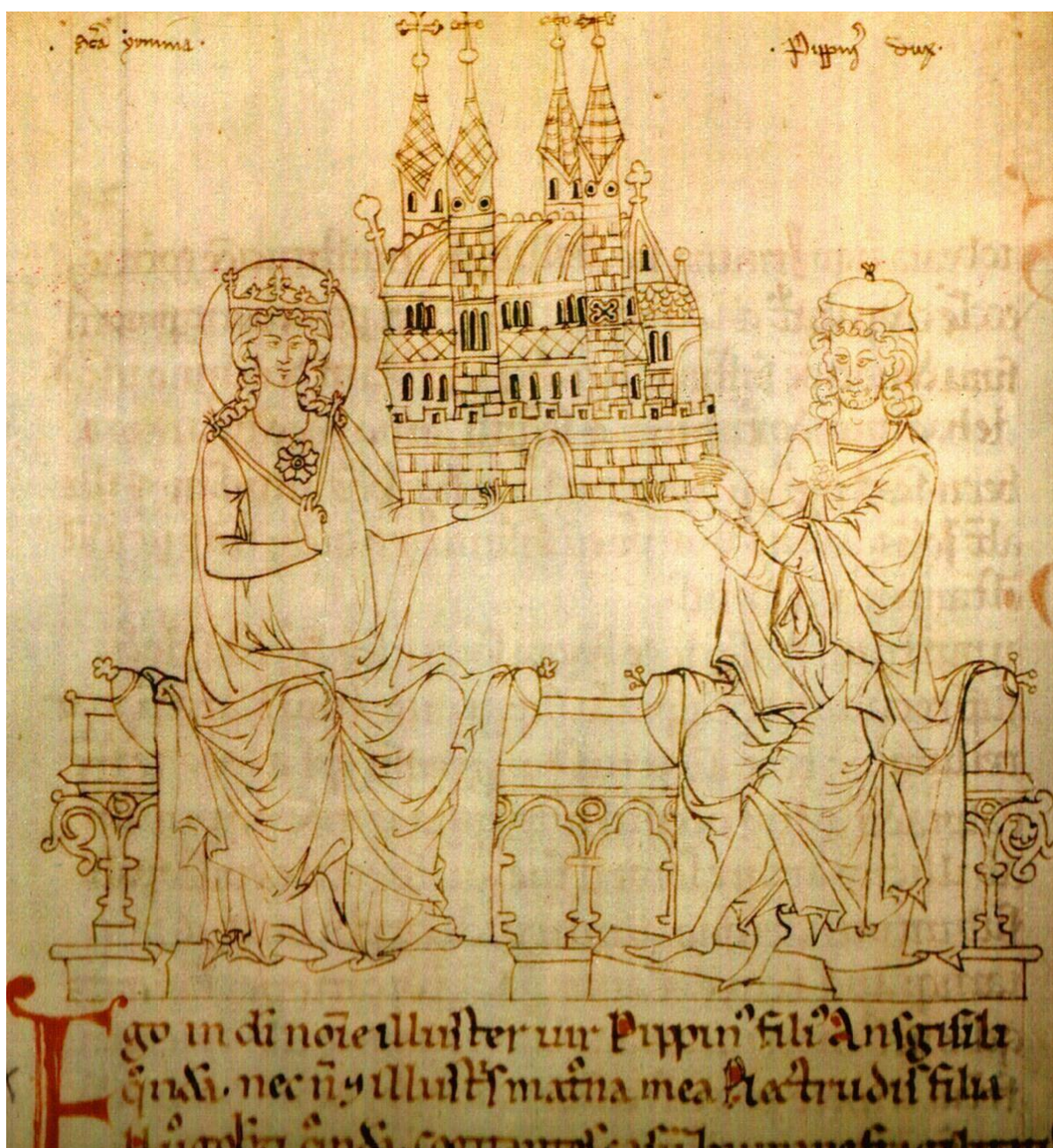
© A. Spamer, Deurne, 2017.

Over de auteur.

Ton Spamer, * Rotterdam 1936, studeerde geschiedenis in Utrecht en doceerde dit vak aan het Peelland-College te Deurne. Daarnaast was hij vice-voorzitter van de Culturele Raad Deurne, voorzitter van de Openbare Bibliotheek, lid van het hoofd-bestuur van de Provinciale Bibliotheek-Centrale, de Provinciale Bibliotheekcommissie en een aantal landelijke besturen en ministeriële commissies.

Hij publiceerde onder andere over Deurne in de Brons- en IJzertijd en in de Middeleeuwen, over de Willibrordusparochie in Deurne van 700-1800, over Deurnese toponiemen 721-1900 en in Duitsland over het laat-middeleeuwse kleinstedelijk patri- ciaat. Hij gaf cursussen en lezingen, vertaalde Duitse kunstdatalogi en vakliteratuur en vervaardigde examenmateriaal o.a. over historiografie, Nietzsche en La Belle Époque. Ook schreef hij jarenlang een cultuurhistorische column in Omologie. Sinds 1979 is hij recensent voor Duitstalige vakliteratuur op het terrein van geschiedenis en kunst. Oprichter/redacteur van "Durninum", fonds voor cultuurhistorische publicaties over Deurne.

a.spamer@spamer-dewit.nl

De schenking van Echternach aan Willibrord door Irmina, abdis van Oeren en Pippin II, hofmeier.
Afbeelding afkomstig uit het Liber Aureus Epternacensis, het Gouden Boek van Echternach.

Ego, in d(omin)i no(m)i(n)e illuster vir Pippin(us) fili(us) Ansgisili
q(uo)nda(m), necn(on) illustr(i)s(sima) mat(ro)na mea Plectrudis filia

Ik, in de naam des Heren, Pippin, luisterrijke man, zoon van Ansgisel,
wijlen, alsmede mijn meest luisterrijke echtgenote Plectrudis, dochter (van)

Alhoewel de tekst spreekt van Pippin en Plectrudis staat boven de hoofden links vermeld S(an)c(t)a Yrmina en rechts Pippin(us) dux. Dat komt overeen met de ons bekende schenkingen van 697 en 706.

VOORWOORD

De relatie tussen Deurne en de Benedictijnerabdij te Echternach is al vele malen beschreven, evenals de veronderstelde wijze waarop deze in een ver verleden was ontstaan. Bekende binnenlandse auteurs en buitenlandse deskundigen hebben er hun naam aan verbonden. Alhoewel de een voorzichtiger was in zijn bewoordingen dan de ander kwam het er in feite toch altijd weer op neer dat Willibrord er een actieve rol bij zou hebben gespeeld. Ook de websites van de Deurnese Willibrordusparochie en de Deurnese Heemkundekring gaan nog altijd van deze gedachte uit. De gemeente Deurne geeft slechts summiere historische informatie en verwijst voor het overige naar de Heemkundekring.

In de middeleeuwen zijn veel heiligenlevens gecomponeerd. En daar de ene heilige niet mocht onderdoen voor de andere schreef men niet alleen elkaars wonderen over maar dichtte er vaak nog een paar bij. De roem van een abdij -en de waarde ervan als pelgrimsoord- hing tenslotte mede af van de eerbied en het ontzag die de stichter ervan voor zich kon opeisen. En wonderen waren daarvoor een absolute conditio-sine-qua-non.

Hetzelfde is in het Deurnese geval gebeurd. Wat men bij latere schrijvers vindt blijkt altijd gebaseerd te zijn op wat eerdere auteurs schreven. Vrijwel alle websites verwijzen bijvoorbeeld in dit geval naar Wikipedia, maar Wikipedia vermeldt bij de bewering over de rol van Willibrord alleen maar heel correct: "...^[bron?]...". Daar wordt men dus ook niet wijzer. En in de levensbeschrijving van Willibrord kwamen er zelfs in de 20^e eeuw nog zelfbedachte wonderen bij. Zo is hij neergezet als eigenhandig bouwer van de kerk in Bakel. Dat bleek te berusten op een artikel in het weekblad Katholieke Illustratie uit 1923....

Op de website van het aartsbisdom staat nog steeds te lezen dat Willibord de eerste bisschop van Utrecht was, alhoewel dat bisdom pas 38 jaar na zijn dood werd opgericht.

En al deze mystificaties waren niet nodig! Alle wetenschappelijke auteurs hebben toegang gehad tot dezelfde bron waarin het op de correcte manier beschreven staat en die ook het uitgangspunt van deze publikatie is. Op de vraag of die bron dan altijd verkeerd gelezen en/of geïnterpreteerd is moet het antwoord helaas bevestigend luiden. Dat mag niet de talloze serieuze amateur-onderzoekers uit Deurne en elders aangerekend worden, maar wèl degenen die het latijn machtig waren en zijn. Ook deze auteur heeft zich schuldig gemaakt aan deze wetenschappelijke zonde. Dat wordt nu rechtgezet.

Het feit dat het over enkele jaren 1300 jaar geleden is dat Deurne schriftelijk werd vermeld en daarmee opdook uit de nevel van de tijd was aanleiding om die geboorte nu eindelijk te ontdoen van historisch stof en wanbegrip.

Deurne,
juni 2017.

1 schenker en schenking

De geschreven geschiedenis van Deurne begint in 721 met een schenking. Een Frankische edelman schonk in dat jaar goederen en mensen aan een door hem zelf gebouwde kerk in Bakel. De schenking lag verspreid in Bakel, Deurne en Vlierden, welke drie dorpen toen dus al bestonden..

Over die schenking doen uiteenlopende verhalen de ronde. U kunt bijvoorbeeld lezen dat Willibrord "aan het hoofd" zou hebben gestaan van de toenmalige kerk in Bakel. Die bewoording deugt van geen kanten en ik heb me daar in het verleden mede schuldig aan gemaakt.

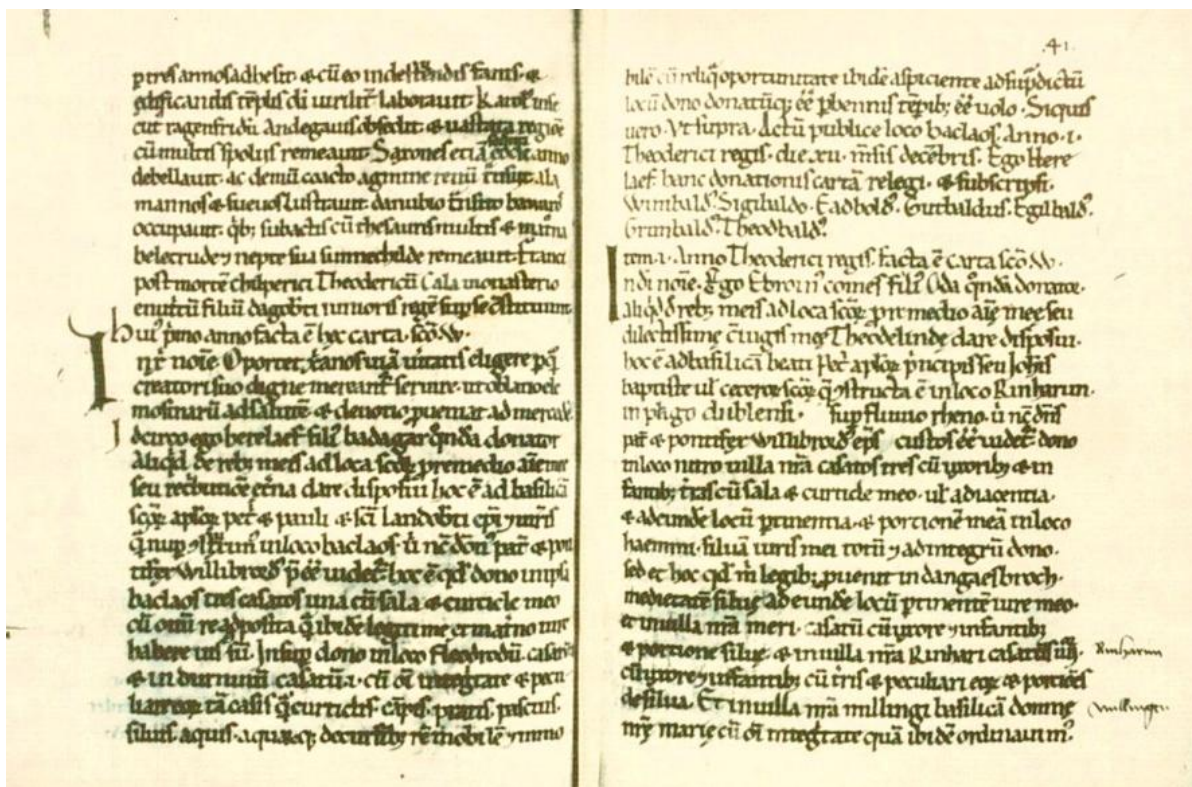
Er wordt ook beweerd dat die kerk aan Willibrord geschonken was. Dat kunt U terugvinden op Wikipedia, Deurnewiki en vele andere websites tot Duitse en Engelse toe. Eén voorbeeld: "*First recorded as Durninum in a deed of gift from the Frankish Lord Herelaef to bishop Willibrord in 721*".¹

Hoe kan het dat overigens respectabele sites deze dingen beweren terwijl ze aantoonbaar onjuist zijn?

De opstellers van deze teksten zijn op een dwaalspoor gebracht door een onaantastbare autoriteit, de Luxemburgse priester-geleerde Camille Wampach, † 1958. Die heeft van de bestudering van Willibrord en de Echternachse abdij zijn levenswerk gemaakt. Hij schreef dat bij de schenking van Herelaef op 7 december 721 Willibrord persoonlijk aanwezig was en dat Herelaef hem daarbij de "zorg voor het heiligdom" had toevertrouwd. Hij weet ook te vermelden dat die kerk aan Lambertus was toegewijd en nog maar pas gebouwd en geconsacreerd.² Zijn gezag ontleende hij aan de bestudering en uitgave van de talloze documenten die hem ter beschikking stonden en die voor een deel geheel onbekend waren.³

Van de doden niets dan goeds. Laten we ons beperken tot de conclusie dat hier de wens de vader van de gedachte was.

Wat staat er werkelijk in die schenkingsacte?

Afb. 1 De schenking van Herelaef in het Liber Aureus Epternacensis, onderaan pag. 40 en bovenaan pag. 41.

De oorspronkelijke oorkonde van de schenking uit 721 is verloren gegaan, maar de Keulse keizerlijke en kerkelijke gerechtelijk-notaris Friedrich von Hoensbach von Millingen heeft op 4 februari 1471 ambtelijk bevestigd, dat de oorkonde (en die van de schenkingen uit 726 en 915) nog bestond en in

bezit van Echternach was, hetgeen hij met eigen ogen had waargenomen. Getuigen waren o.a. een ingezworen Registrator van de Trierse geestelijkheid en een vertegenwoordiger van de Trierse burgerij.⁴ Van die acte is een kopie bewaard gebleven in het Echternachse Liber Aureus.⁵

Het gedeelte van de tekst waar het om draait -hier voor de duidelijkheid in gedrukte vorm- is kort, maar wel duidelijk:

filius Badager quondam, donator aliqueud de rebus meis ad loca sanctorum pro remedio anime mee scu retributione eterna dare disposui, hoc est ad basilicam sanctorum apostolorum Petri et Pauli et sancti Landoberti, episcopi et martiris, quam nuper construximus in loco Baclaos, ubi nunc dominus pater et pontifex Willibrordus preesse videtur, hoc est quod dono in ipsa Baclaos tres casatos una cum sala et curticle meo, cum omni re adposita, quam ibidem legitime ex materno iure habere visus sum. Insuper dono in locum Fleodrodum casatum I et in Durninum casatum I cum omni integritate et peculiare eorum, tam casis quam curticlis, campis, pratis, pascuis, silvis, aquis aquarumque

Afb. 2 De schenkingsoorkonde van 721 (detail). Het relevante tekstgedeelte is geaccentueerd.

Omwille van zijn zieleheil schonk Herelaef mobilia en immobilia:

"...aan de kerk van de heilige apostelen Petrus en Paulus en de heilige Lambertus, bisschop en martelaar, die wij onlangs hebben gebouwd in de plaats Bakel en waar nu heer vader en opperpriester Willibrordus aan het hoofd lijkt te staan....".⁶

Dit wijkt nogal af van wat Wampach beweerde. Over de aanwezigheid van Willibrord staat in de hele oorkonde geen woord. De kerk was allereerst toegewijd aan de apostelen Petrus en Paulus en pas daarna ook aan de H. Lambertus. Dat de kerk pas op of vlak voor de 7^e december 721 was klaargekomen en geconsacreerd, waarbij door Wampach en andere auteurs min of meer wordt gesuggereerd dat Willibrord die consecratie voor zijn rekening had genomen, is in de tekst niet terug te vinden. Er wordt ook niets aan Willibrord persoonlijk geschonken.

Wampachs interpretatie dat de kerk door Herelaef aan de hoede van Willibrord werd toevertrouwd wordt ook al niet gedekt door wat er werkelijk staat. Het latijnse 'esse' betekent 'zijn'. 'Pre' betekent 'voor, vooraan'. Pre-esse kan alleen maar vertaald worden met 'vooraan staan, aan het hoofd staan'.

Maar dan volgt het woord 'videtur', een vervoeging van het werkwoord 'videor' dat 'schijnen, lijken' betekent. Er staat dus letterlijk dat Willibrord aan het hoofd van Herelaefs kerk **lijkt** of **schijnt** te staan.

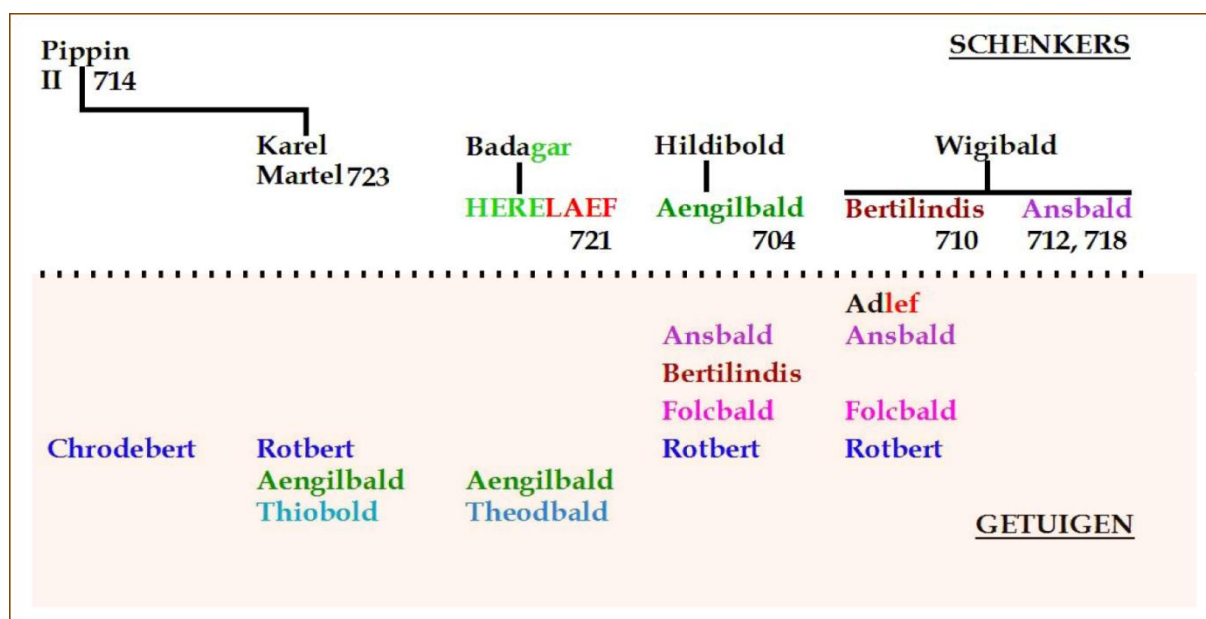
Is dat geen vreemde passage? Wist Herelaef niet wie of wat Willibrord precies was?

Afb. 3 Magna Frisia (Groot-Friesland) en Francia (Frankenland)⁷

Hij zal wel geweten hebben wie Willibrord was. Een van de getuigen bij zijn schenking was Thietbald, die in 723 ook getuige was bij een schenking van Karel Martel, de zoon van Pippin II en absolute machthebber in het rijk der Franken. Dat wijst op een hoge functie van Thietbald, hetgeen weer iets zegt over de positie van Herelaef. De hofkringen zullen hem niet helemaal onbekend zijn geweest en hij zal daar op zijn minst iets over Willibrord gehoord hebben. Daar komt bij dat in 714 hofmeier Pippin II juist in Bakel een belangrijke schenking aan Willibrord deed, namelijk het klooster Susteren. Alhoewel Herelaef niet onder de getuigen wordt genoemd zal hij van het feit niet onkundig zijn gebleven.

2 de status van herelaef

Afb. 4 Schenkers en getuigen in Taxandrië in Herelaefs tijd en omgeving.

Herelaefs getuige Thietbald (Thiobold/Theodbold) was in 741 graaf in de Haspengau en nam daardoor een belangrijke plaats in het bestuur van het Frankenrijk in. Rotbert (Chrodebert) bekleedde dezelfde functie in 732. Hij kwam uit een hoogadellijke familie en was getuige bij de Brabantse schenkers Aengilbald en Bertilindis.

Bertilindis wordt in haar schenkingsoorkonde van 710 een "*illustis femina*" (letterlijk: een luisterrijke vrouw) genoemd, zodat het zeker is dat zij tot de hoge adel behoorde. Zij was de vertrouweling van koningin Bathilde, de echtgenote van koning Chlodovech II, en werd tussen 704 en 710 abdis van de prestigieuze, door Bathilde gestichte koninklijke abdij te Chelles-sur-Marne.⁸ Aengilbald was op zijn beurt weer getuige bij Herelaef.

Een familiale verbinding tussen de kring van Ansbald, Bertilind, Angelbert en Aengilbald enerzijds en Herelaef anderzijds ligt voor de hand. Over Bertilindis schreef Werner "*Gezien de geringe afstand in tijd en ruimte en het feit dat de schenkingen alle aan dezelfde persoon gedaan werden, kan uit het veelvuldig voorkomen van dezelfde namen met zekerheid geconcludeerd worden, dat het om een in hoge mate gelijkblijvende groep personen gaat. (.....) Onder de 8 getuigen in de schenkingsoorkonde van Bertilind zijn er 7 die -soms meer dan eens- in de overige oorkonden als schenker of getuige optreden. (.....) Tegen deze achtergrond moet het opvallende gebruik van dezelfde naamdelen aengil-, bert- en bald in de namen van schenkers en hun ouders als een volgende bewijskrachtige aanwijzing gezien worden. Men kan met grote waarschijnlijkheid concluderen, dat deze drie schenkersfamilies tot een grotere gemeenschappelijke kring van verwanten behoren*".⁹

De Bakelse Herelaef droeg daarbij een vrij uitzonderlijke naam. Het grote standaardwerk op dit terrein van Förstemann kent er maar enkele voorkomens van: Herileip in 787, Harilaip in "de 8e eeuw", en in Texandrië (ongeveer het huidige Noord-Brabant) Herelaef in 721. Gezien de toenmalige voorkeur voor het gebruik van steeds dezelfde naamdelen in de familie, in combinatie met de uitzonderlijkheid van de naam, mag aangenomen worden, dat de getuige Ad-lef bij Bertilind en Angilbert een verwant van Here-laef was. Overigens had volgens Förstemann ook Badagar, de vader van Herelaef, een zeldzame naam. Hij kent slechts de vormen Baudachar in de 7e eeuw en Patger en Patager uit 826 resp. 834.¹⁰ De stam -gar/ger- zien we terugkeren bij *Her*-isplind en haar familie. (Zie afb. 5)

Daar deze hele familiekring in contact stond met Willibrord zal Herelaef dus geweten hebben wie Willibrord was. Maar over wát Willibrord was kan hij goed zijn twijfels gehad hebben.

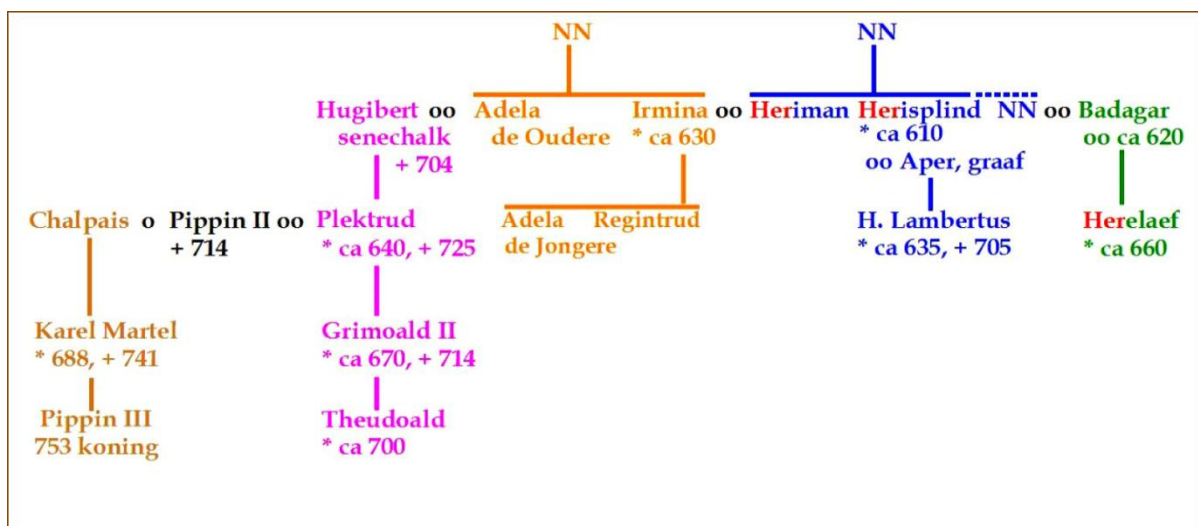
Willibrord was in 695 door de paus gewijd tot aartsbisschop '*in gentem Frisonem*', d.w.z 'in het volk der Friezen'. Willibrord was derhalve aartsbisschop daar waar de Friezen woonden, maar had strikt genomen daarbuiten geen rechtsmacht. Er ontstond pas in 777 een bisdom Utrecht.

Zonder scherpshijperig te hoeven doen over de grenzen van het woongebied van de Friezen, is het absoluut duidelijk dat Texandrië, de gouw waarin Bakel lag, niet in Fries gebied lag. (Zie afb. 3) Dat betekende dat Willibrord zuiver kerkrechtelijk geen aartsbisschoppelijk gezag had in Bakel. Het is bovendien zeer onduidelijk waar Bakel eigenlijk wél bij hoorde. Het dichtstbijzijnde bisdom was Maastricht/Tongeren/Luik, maar van banden van Bakel daarmee rond 700 is ondanks alle verhalen en legenden rond de H. Lambertus niets bekend. Hetzelfde geldt voor het bisdom Keulen.

Tot 705 was Lambertus bisschop van Maastricht. Die had een slechte verhouding met Pippin II, de hofmeier en diens zoon Karel Martel omdat hij een partijganger was van koning Childerik II die negatief tegenover Pippin stond. De aanhangers van de koning beheersten Maastricht waardoor de Pippiniden er niet in slaagden die stad binnen hun invloedssfeer te krijgen. Het enige wat ze voor elkaar kregen was dat Lambertus tussen 675 en 682 tijdelijk uit zijn functie werd gezet. Toen enkele aanhangers van Lambertus een familielid van de edelman Dodo -partijganger van Pippin II- doodden, vermoordden diens getrouwen op hun beurt in 705 Lambertus. Pas daarna konden de Pippiniden de macht in Maastricht overnemen.¹¹

De opvolger van Lambertus, Hubertus, resideerde sinds 705 in Luik, toen nog een vrij onaanzienlijke plaats. In 718 bracht hij de stoffelijke resten van Lambertus van Maastricht over naar Luik. Vanaf dat moment was er officieel sprake van een bisdom Luik.¹²

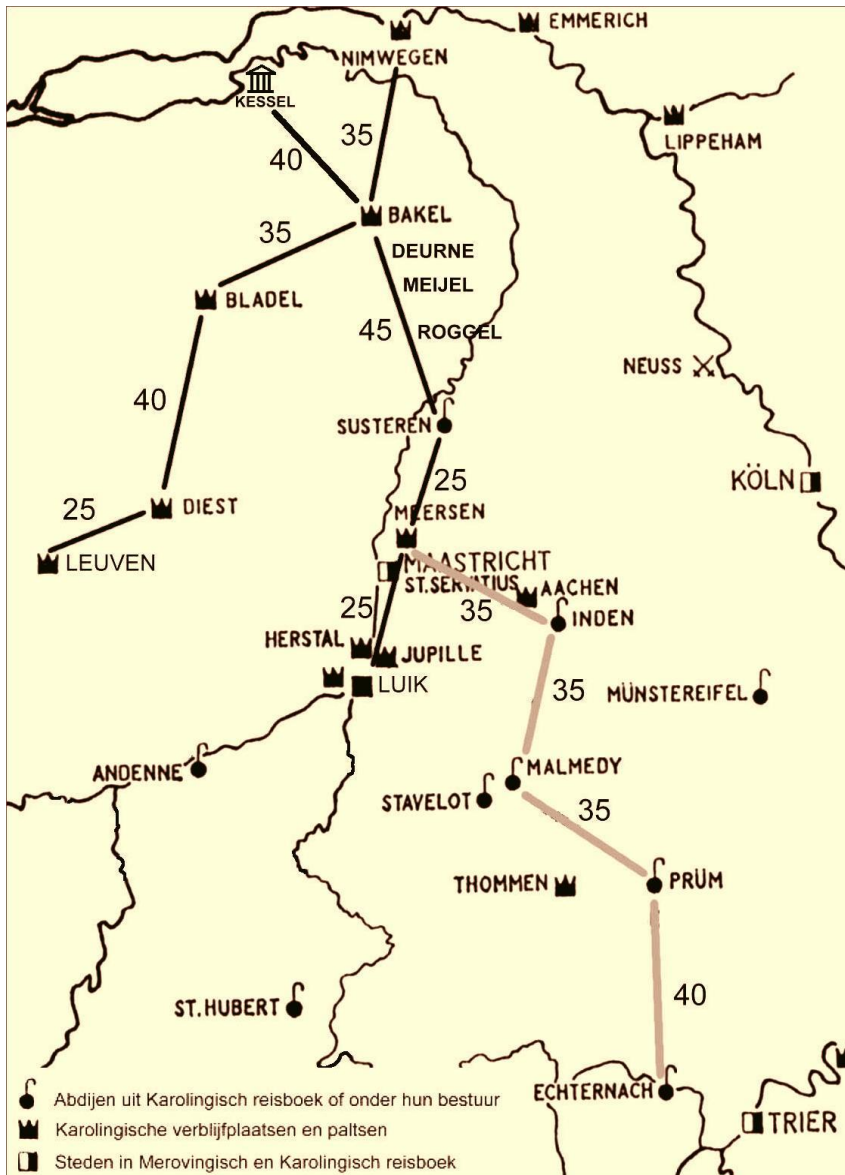
In 2001 publiceerde historica Stefanie Hamann een geheel nieuwe visie op de familierelatie van Here-laef. Irmina, abdis van Oeren, die in 697 het door haar gebouwde klooster in Echternach aan Willibrord schonk, was volgens Hamann getrouwd met Heriman, een hoge Frankische edele. Die zou verwant zijn aan Herisplind, getrouwd met Aper en samen de ouders van de H. Lambertus. Daar zoekt zij ook de relatie naar Here-laef. Diens vader Badagar zou dan getrouwd moeten zijn met een zus van Herisplind.¹³ De naamsovereenkomsten tussen **Heriman**, **Herisplind** en **Here-laef** -deze laatste een zeldzame naam- versterken deze theorie. (Afb. 5)

Afb. 5 De familierelatie tussen Here-laef en de H. Lambertus volgens Hamann (2001).

Als de opstelling van Hamann klopt -en daar is tot nu toe weinig tegenin gebracht- was Here-laef dus een aanverwant van Irmina van Oeren die een bewonderaarster en weldoenster van Willibrord was. Maar Willibrord stond zeer in de gunst bij Pippin II bij wie de familie van Lambertus niet bepaald populair was. Juist vanwege zijn verwantschap met Lambertus zal het daarom niet voor de hand gelegen hebben dat Here-laef zich in het kamp van de Pippiniden bevond. Dat schiep vanzelf enige afstand tot Willibrord. Dat verklaart ook waarom Here-laef geen getuige was bij de schenking van het klooster Susteren aan Willibrord door Pippin II in 714 in Bakel.

Vanaf zijn vermoording in 705 was Lambertus in de ogen van velen een martelaar. Bij het overbrengen van de kist met zijn resten van Maastricht naar Luik in 718 deden zich wonderen voor. Vanaf dat moment gold hij als heilig en kon Herelaef hem als patroonheilige van zijn kerk vermelden. De oorspronkelijke patroonheiligen Petrus en Paulus bleven echter voorop staan, wat erop kan wijzen dat de kerk in Bakel misschien al vóór dat jaar 718 werd gebouwd.

Afb. 6 Dagetappes rond 700 naar Ewig.

Geconfronteerd met Willibrords gebrek aan jurisdictie in Texandrië en gelet op de rumoerige politieke situatie in het bisdom Maastricht/Tongeren, later Luik, wordt de formulering in Herelaefs schenkingsacte begrijpelijk. Hij sluit de mogelijkheid dat Willibrord toch enige zeggingsmacht had niet uit, maar laat diens functie in het midden. Hij betitelt Willibrord als 'pontifex' -zoiets als een opperpriester-, maar niet als episcopus ofwel bisschop! Bovendien zal Willibrord op reizen van Echternach naar Utrecht menigmaal langs Bakel gekomen zijn als hij niet de Maas als vaarweg gebruikte.

Volgens Ewig reisde men toen bij voorkeur via de kloosters en koninklijke villa's en paltsen waar ten slotte logies en voeding voorhanden waren. Dagetappes van 35 tot 40 km. waren in het goede jaargetijde mogelijk.¹⁴

Zelfs als passant was Willibrord

echter nog altijd een abt en aartsbisschop, een hoge prelaat derhalve, die bovendien in de gunst van Pippin stond. Dat kon je niet buiten beschouwing laten. Herelaef heeft daarom voor een omschrijving gekozen waaruit blijkt dat hij niet goed wist of en zo ja welke zeggingsmacht Willibrord eventueel over de Bakelse kerk had. Als 'opperpriester' had Willibrord er in Herelaefs gedachten mogelijk enige supervisie over. Wel is duidelijk dat hij zijn kerk niet aan Willibrord schonk.

Herelaef zal natuurlijk ook geweten hebben dat andere Frankische edelen wat verder westelijk in Texandrië schenkingen aan Willibrord opdroegen. Ene Haderich, zoon van Odo, schonk in 798 al zijn bezittingen in Ruimel, Gemonde en Teede. Aengilbald had in 704 zijn gehele bezit in Waalre aan Willibrord geschonken. Herelaef moet dat geweten hebben. In 709, 710 en 712 volgden schenkingen van edelen in Alphen (bij Chaam), Hulsel, Hapert, Diessen, Luissel (bij Boxtel) en Eersel.¹⁵ Opmerkelijk is nu dat alle schenkingen gedaan werden aan bisschop Willibrord persoonlijk, behalve die van Herelaef.

De omschrijving van Willibrords positie met betrekking tot de kerk in Bakel moet ook in Herelaefs eigen omgeving enige bevreemding hebben gewekt. Hij lijkt bewust afstand te nemen van de aan het hof geëerde bisschop. Het past wel bij zijn afwezigheid bij de schenking aan Willibrord van het klooster Susteren door Pippin in 714 in datzelfde Bakel. Het zal samengehangen hebben met de kwestie rond bisschop Lambertus, vijand van Pippin II en volgens Hamann Herelaefs neef.

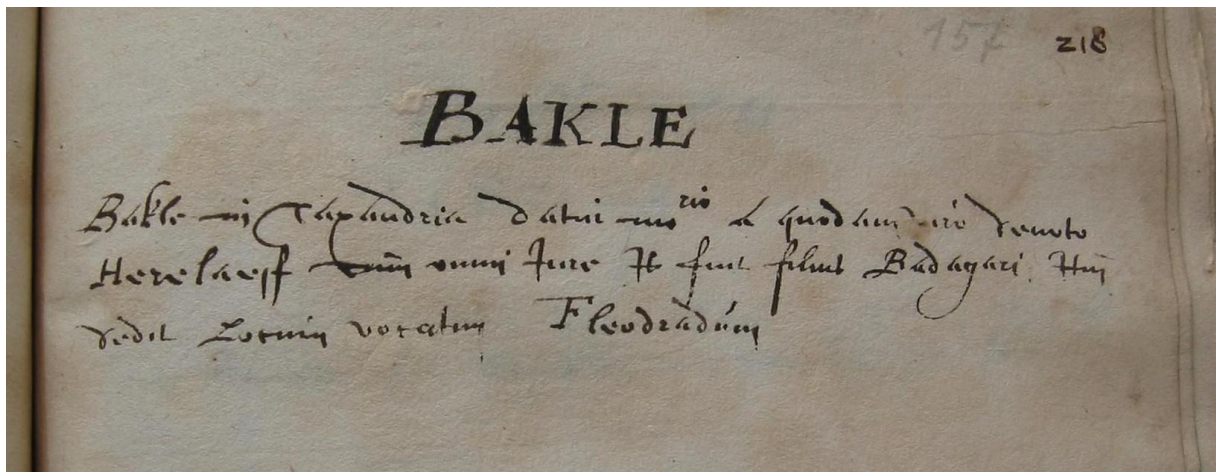
3 Bakel en echternach

De schenkingen aan Willibrord in Texandrië omvatten opmerkelijke zaken. Samengevat over de periode 698-713: land, hoeven, bossen, horige boeren met vrouwen en kinderen, "*met alles wat daarbij hoort*". Het doel van die schenkingen wordt nooit vermeld, althans materieel. Natuurlijk schonk men omwille van zijn zieleheil, maar dat was zo goed als een standaarduitdrukking. Maar wat Willibrord ermee deed blijft duister. De onvrije mensen die hem geschonken werden zullen zijn gebruikt om het geschonken land te bewerken. De opbrengst van dat land was voor een klein deel bestemd voor die mensen. De rest kan zijn gebruikt voor de plaatselijke kerk en het onderhoud van de pastoor of de abdij te Echternach. Herelaef bepaalde bij zijn schenking dat de opbrengst ervan bedoeld was voor zijn kerk in Bakel. Over Willibrord of Echternach wordt niet gesproken.

Willibrord zelf schonk in zijn testament van 726/27 enige met name genoemde bezittingen in Texandrië aan Echternach, te weten dat wat hij bezat in Waalre, Hulsel, Hoksent (in België aan de Dommel), Eersel, Alphen en Diessen.¹⁶ Andere plaatsen met schenkingen worden daarin juist niet genoemd terwijl die later wel eeuwenlang geheel of gedeeltelijk onder het bestuur van de abdij Echternach blijken te hebben gestaan, te weten: Ruimel, Gemonde, Teede, Hapert, Luissel, Hasselt bij Overpelt, Bakel, Deurne en Vlierden.

Om ons tot Bakel, Deurne en Vlierden te beperken: hoe kwamen die plaatsen onder bestuur van Echternach als ze niet in 726 door Willibrord aan de abdij zijn vermaakt? Ze zijn dan óf ná 726 door Willibrord geschonken óf voor of na 726 door de oorspronkelijke bezitter zelf. Uit het Cartularium Bertels¹⁷, met als eerste inschrijving het jaar 1597, blijkt in elk geval dat bij de Echternachse verwerving van Bakel de schenker Herelaef zelf een rol had gespeeld en niet Willibrord.

We vinden daar namelijk de volgende opmerkelijke inschrijving:

Afb. 7 Bakel in het Cartularium Bertels op pag. 216.

De latijnse tekst luidt:

*Bakle in Taxandria datui monasterio a quodam vico tenuto
Herelaeff cum omni iure Item fuit filius Badagari Item
dedit locum vocatum Fleodradum*

Vertaald in een lopende zin wordt dat:

Bakel in Taxandria - welk klein dorp met alle rechten door Herelaeff is geschonken aan het klooster. Hij was de zoon van Badagar. Hij schonk ook de plaats genaamd Vlierden.

Het Cartularium is een register met daarin een overzicht van alle bezittingen van de abdij Echternach in de jaren 1597-1600, gemaakt door Jean Bertels, abt van Echternach van 1595-1607. Hij had toegang tot de archieven van de abdij en had het Liber Aureus Epternacensis -het Gouden Boek van Echternach- onder handbereik met daarin ongeveer 240 afschriften van oorkonden van de 7^e tot en met de 13^e eeuw, waaronder de schenkingsoorkonde van Herelaef uit 721.

We mogen ervan uitgaan dat Bertels ook iets over Deurne had vermeld als daarover iets aanwezig was geweest. Nu weten we alleen dat Bakel en Vlierden dankzij Herelaef aan Echternach zijn gekomen.

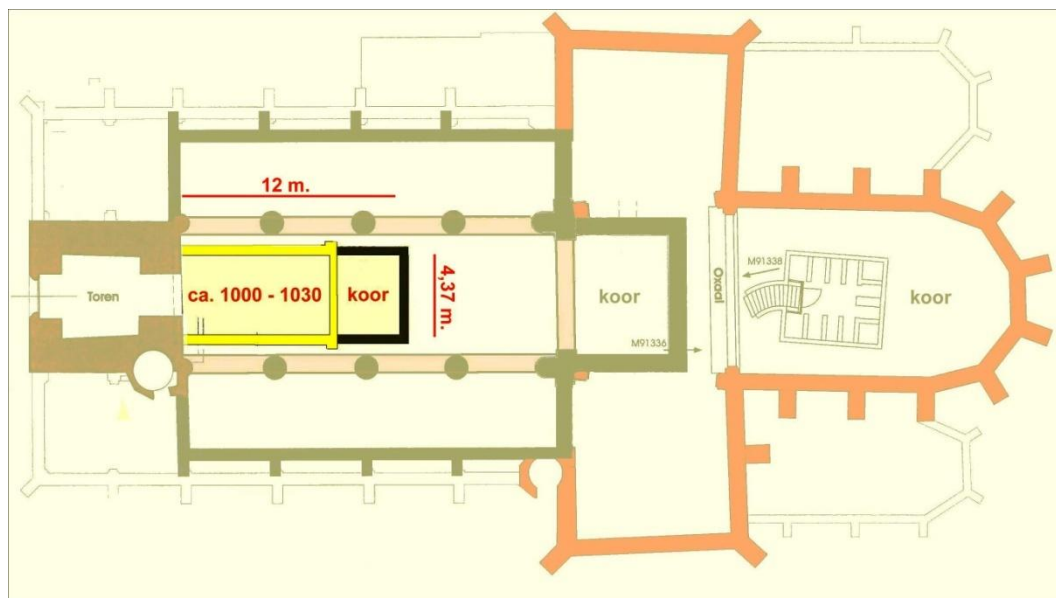
Wat opvalt is dat het dorp Bakel -net als Vlierden- in zijn geheel werd weggegeven, terwijl in 721 Herelaef letterlijk schreef: "*Dit is wat ik geef in dat genoemde Bakel...*". Op het eerste gezicht lijkt dat te betekenen dat er in Bakel ook nog iets zou kunnen liggen dat niet van Herelaef was. Uit de vermelding van 1597 mogen we concluderen dat waarschijnlijk het hele dorp Bakel -en ook Vlierden- in zijn bezit was.

Over Deurne werd daarbij niets gezegd. Maar het is ooit aan Echternach geschonken. Dat blijkt uit de bewoordingen in een oorkonde van 1069 waarin paus Alexander II de abdij Echternach bevestigt in het bezit ervan. Daarbij wordt de formulering gebruikt: "*.... quicquid a fidelibus eidem monasterio actenus (=hactenus) iuste collatum est, videlicet, Waderloe cum ecclesia et appendiciis suis, Dissina, Durna, Bacle, Os cum ecclesiis et appendiciis suis*".¹⁸

In gangbaar Nederlands: "*...alwat door gelovigen voor deze abdij tot op heden op wettige wijze bijeengebracht is, te weten Waalre met de kerk en wat daarbij behoort, Diessen, Deurne, Bakel ,Os, met de kerken en wat daarbij behoort*".

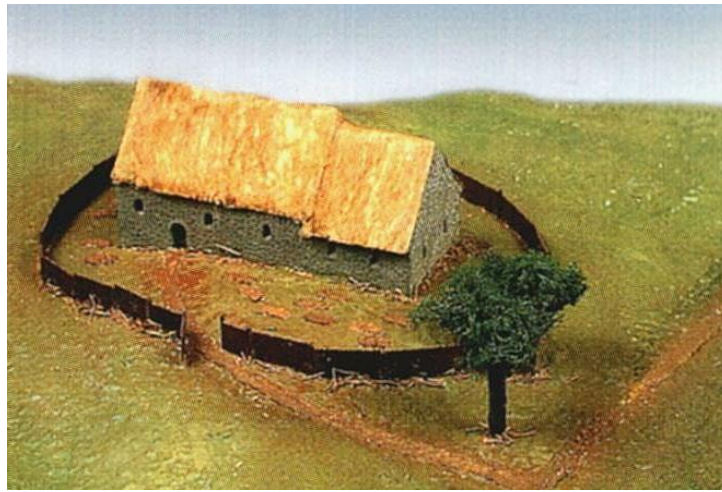
Het in deze oorkonde vermelde bezit van Echternach werd in 1147 door Paus Eugenius III in vrijwel identieke bewoordingen nogmaals gegarandeerd.

Uit de oorkonde van Alexander II kan worden afgeleid dat de schenking enige of geruime tijd daarvoor had plaatsgevonden en dat Deurne in 1069 een kerk en een bewoningskern omvatte. De bouwer van die kerk en de schenker ervan zijn helaas in de nevelen van de tijd verdwenen. Het kan Herelaef geweest zijn of een van zijn rechtsopvolgers. We weten wel waar die eerste kerk gelegen moet hebben, want bij de restauratiewerkzaamheden van de Willibrorduskerk op de Markt zijn in 2004 onder de vloer funderingsresten gevonden, meteen noordoostelijk van de toren.

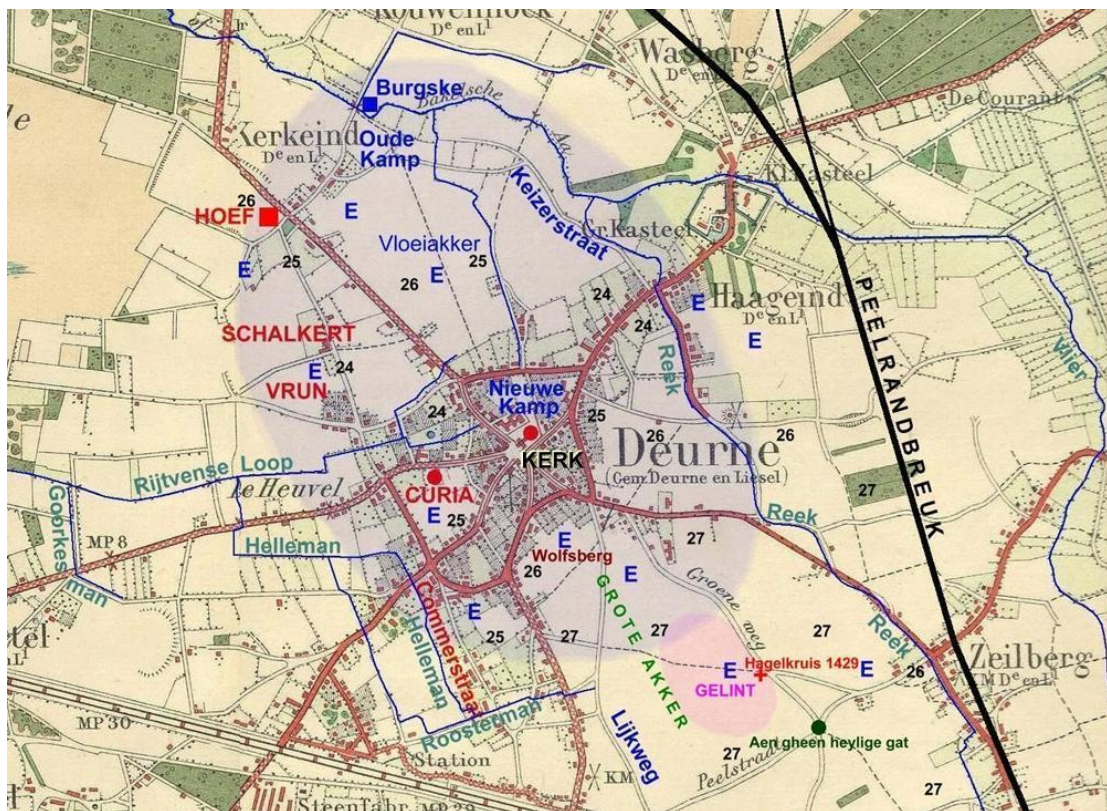
Afb. 8 De opeenvolgende kerkgebouwen in Deurne naar H. Flapper, restauratie-architect, 2004.
In geel het kerkje uit de 11^e eeuw.

Het schip van dat kerkje mat ca. $8 \times 4 \text{ m} = 32 \text{ m}^2$. Als we 2 staande personen per m^2 rekenen konden er ongeveer 65 mensen in. Dat geeft een indicatie van de omvang van het Deurnese domein van Echternach. Dat laat onverlet dat er buiten dat domein ook bewoning kan zijn geweest.

Afb. 9 De dorpskerk van Geysteren rond het jaar 1000. Model in het Limburgs Museum in Venlo.¹⁹

Dat domein was inmiddels de moederparochie Bakel voorbij gestreefd. In 1100/1110 beklagde de abt van Echternach zich bij de aartsbisschop van Keulen dat de voogd van Echternach, een edelman die op een kerkelijk domein de hoge rechtspraak en de bestraffing namens de abt uitvoerde, zich schuldig maakte aan machtsmisbruik. Hij hield zich niet aan zijn verplichtingen en perste de Echternachse onderdanen uit. De aartsbisschop stelde vast dat zijn voogd van Texandrië de schepenen bijeen had geroepen van de drie belangrijkste dorpen, namelijk Waalre, Diessen en Deurne en dat die de rechten en de plichten van de voogd van Echternach hadden vastgelegd.²⁰

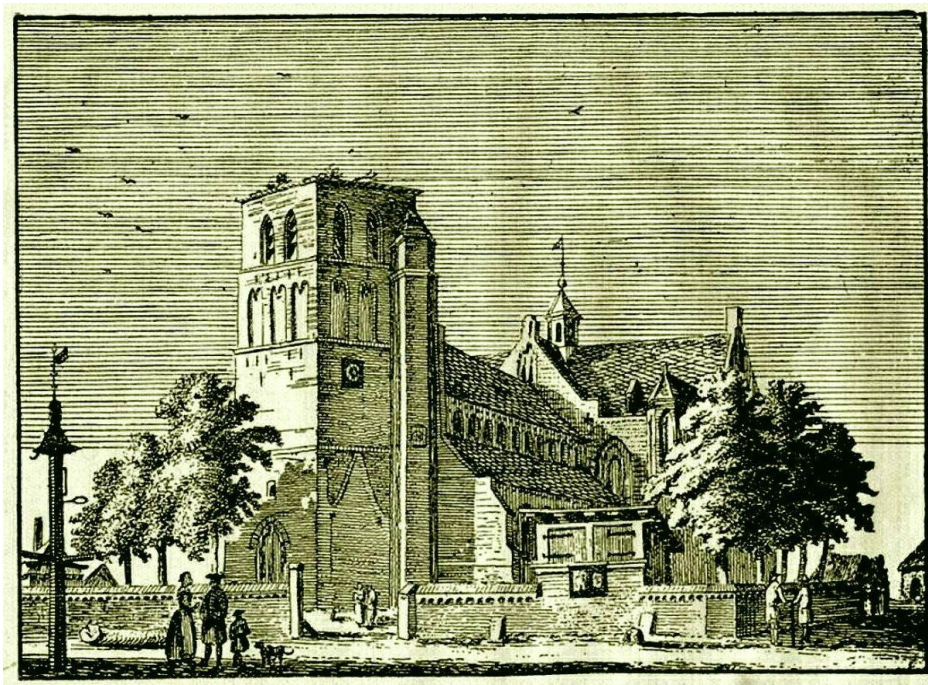
Afb. 10 De waarschijnlijke omvang van het Echternachse domein in Deurne rond 1300. Als ondergrond is de Topografische Kaart van 1918 gebruikt. (Naar T. Spamer, 2014²¹)

Deurne had rond 1100 dus een dingbank die de dagelijkse rechtsgang bestuurde met zeven schepenen, waarschijnlijk onder leiding van een door de abt aangestelde meier. De curia -het hof- van Deurne was het uitbatingencentrum waar de schepenen vergaderden en de boeren hun verplichte leveringen en cijzen moesten brengen. Dáár -op de oude Helmondseweg, vlak bij de kerk, schuin tegenover de latere boerderij De Pelikaan- vond de rechtspraak plaats over de op het Echternachse domein wonende boeren. Buiten dat domein hadden de schepenen geen zeggingsmacht. Bakel was kennelijk nog niet groot genoeg om toen eigen schepenen te hebben. Het wordt in elk geval niet vermeld.

Wie heeft die kerk in Deurne gebouwd? Dat is onbekend, maar we hebben wel aanwijzingen. De laatste pastoor van Deurne voordat de protestantse overheid in 1648 het katholieke geloof verbood en het gebouw overnam was de bekende pastoor Jacobs. Hij was door de abt van Echternach voorgedragen en door de bisschop benoemd als dubbelpastoor van Deurne en Bakel. Die dubbelrol vinden we bij al zijn voorgangers voorzover bekend. Hij was eigenlijk verplicht om in Bakel te resideren maar feitelijk woonde hij in Deurne. Dat wijst op een oude parochiële band tussen Bakel en Deurne. Kerkrechtelijk was de Deurnese kerk bovendien een "*ecclesia filia*", d.w.z. dochterkerk van Bakel.²²

Daar de abt van Echternach het recht had om de pastoor voor te dragen mogen we de kerk in Deurne beschouwen als een Echternachse eigenkerk, d.w.z. gesticht door of vanuit de abdij Echternach. Gezien de dochterrol van Deurne ten opzichte van Bakel zal een Echternachse abt vóór 1069 het eerste kerkje hebben laten bouwen en de pastoor te Bakel hebben opgedragen om ook in Deurne de diensten te verzorgen en de zielzorg uit te oefenen. Toen Deurne eenmaal Bakel als dorp overvleugelde zal een pastoor zich daar metterwoon gevestigd hebben en zullen vele opvolgers dat patroon hebben aangehouden. Ook in de protestantse periode (1648-1795) bestond deze regel, al werd er toen gekerkt in een schuilkerk.

De band tussen Deurne en Echternach werd in 1795 verbroken toen in de jaren van de Franse Revolutie de abdij werd opgeheven. De middeleeuwse curia is vervangen door een statig woonhuis op Helmondseweg nummer 27. De kerk is gebleven, als trots middelpunt van dat oude Deurne dat op 7 december 2021 de leeftijd van 1300 jaar zal hebben bereikt.

Afb. 11 De Willibrorduskerk in 1738 gezien vanuit het zuiden.

Gravure van H. Spilman naar een tekening van J. de Beyer.

De merkwaardige draaiing van de toren is een perspectivische fout, want die staat recht tegen de kerk aangebouwd. Wel maakt die zichtbaar dat er een gebouw met puntdak tegenaan heeft gestaan, waarschijnlijk de "halle", genoemd in 1553 en 1605, waar de notaris zitting hield.²³

- ¹ www.revolvy.com/topic/Deurne,%20Netherlands&item_type=topic
- ² Wampach, C., Sankt Willibrord. Sein Leben und Lebenswerk. Luxemburg, 1953, 275.
- ³ Wampach, C., 1. Geschichte der Grundherrschaft Echternach. Luxemburg, 1915. 2. Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter. Luxemburg, 1929/30. 3. Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien, 1935-1940 en later. 4. Sankt Willibrord. Luxemburg, 1953.
- ⁴ Wampach, C., Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien bis zu Anfang des 16. Jahrhunderts. Luxemburg, 1955, Bd. X,1, 325, nr. 217
- ⁵ Het Liber Aureus Epternacensis of Gouden Boek van Echternach -niet te verwarren met de Codex Aureus Epternacensis- gaat terug tot een rond 1150 geschreven origineel van een zekere Theodoricus Scholasticus, en bevat afschriften van documenten die nog veel ouder zijn en terugvoeren tot omstreeks 700 na Christus.
- ⁶ Vertaling Ton Spamer, 2017.
- ⁷ https://nl.wikipedia.org/wiki/Magna_Frisia - zonder bronvermelding.
- ⁸ Werner, M., Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit. Untersuchungen zur Geschichte einer karolingischen Stammlandschaft. Göttingen, 1980, passim.
- ⁹ Werner, 141/142.
- ¹⁰ Förstemann, E.W., Altduitsches Namenbuch. Völlig umgearbeitete Auflage Wilhelm Fink Verlag, München 1966, passim.
- ¹¹ Theuws, F., Cultus, bezit en macht in de Vroege Middeleeuwen. In: Tummers, P., e.a., Limburg. Een geschiedenis. Tot 1500. Maastricht, 2015, 171-186, 177.
- ¹² Haye, R. de la., Kerk en cultuur in de Vroege Middeleeuwen. In Tummers (zie noot 10), 187-205, 198.
- ¹³ Hamann, S., Frühe genealogische Verbindungen um das Patrozinium St. Lambert. In: Regensburg, Bayern und Europa. Festschrift für Kurt Reindel zum 70. Geburtstag. Regensburg, 2001, 49-69, 53.
- ¹⁴ Ewig, E. Descriptio Franciae. In: Beumann, H., (Hrsg.), Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben. Düsseldorf, 1965. I, 143-177.
- ¹⁵ Camps, H.P.H., Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. 's-Gravenhage, 1979, passim.
- ¹⁶ In het Cartularium Bertels, vervaardigd door Johannes Bertels, Johannes Bertelius, 1544-1607. Abt van Echternach vanaf 1595. Tekeningen met bijschriften van de bezittingen van de abdij rond 1600. Zie noot 16
- ¹⁷ Bertels, J. Registre des biens de l'abbaye Saint-Willibrord d'Echternach, dit "le Grand Bertels" (1597-1607). Archives Nationales, Luxembourg. Archives de l'Abbaye d'Echternach. In het Utrechts Archief bevindt zich een getypt afschrift -toegang 745, inv.nr.68- dat meer plaatsnamen en schenkers bevat dan de tekst in het Cartularium. Dit laatste is hier benut, met dank aan mevr. drs Mieke Breij, hoofd Dienstverlening van het Utrechts Archief.
- ¹⁸ Camps, Oorkondenboek, nr. 31 d.d. 6 mei 1069.
- ¹⁹ Niet te verwarren met de Williborduskapel in de bossen bij Geijsteren die dateert uit de 16^e eeuw.
- ²⁰ Camps, Oorkondenboek, nr. 34, d.d. 1100-1110.
- ²¹ Spamer, T., Het begon in Vreekwijk. De ontwikkeling van Deurne 700-1300. Een historisch-geografische en toponymische studie. Deurne, 2014, passim.
- ²² Bijsterveld, A.-J., Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570. Amsterdam, 1993. BIJLA GE 3: Gegevens met betrekking tot de parochies in de dekenaten Hilvarenbeek, Cuijk en Woensel, 1400-1570, 51.
- ²³ Spamer, T., Een karretje op den zandweg reed.... Deurnese toponiemen uit de periode 721 - 1900. Deurne, 2010, 168.